

СЕЛЯНСЬКІ ПРОМИСЛИ З ПЕРЕРОБКИ ТВАРИННОЇ СИРОВИНИ НА ХАРКІВЩИНІ В РОКИ НЕПУ

Основну увагу в статті приділено висвітленню особливостей географічно-галузевого оформлення дрібного виробництва з тваринної сировини регіону в 20-х рр. ХХ ст. На основі виявленого і вивченого автором комплексу джерел проаналізовано джерельну базу селянських промислів на Харківщині в зазначений період. Установлено загальну кількість селян, які займалися промислами з обробки тваринної сировини. Також виявлено специфіку промислової діяльності харківського селянства протягом НЕПу. Акцентовано увагу на характерних рисах державної політики щодо «малого бізнесу» селян. Приділено увагу кооперуванню цих промислів та наслідкам на подальший розвиток.

Ключові слова: кустар; ремісник; селянство; промисли; промисловець; кустарна промисловість; нова економічна політика.

Актуальність теми дослідження промислів сільського населення з переробки тваринної сировини на Харківщині в роки НЕПу обумовлена низкою обставин. По-перше, селянські промисли з обробки тваринної сировини були важливою складовою селянського господарства, яка належить до національних традицій українського народу. Вивчення селянських промислів дозволяє отримати цілісне уявлення про економічні особливості розвитку конкретного регіону і водночас про культурні традиції цієї місцевості. По-друге, предмет дослідження дозволяє виявити деякі особливості побутового життя сільського населення в роки НЕПу. По-третє, вивчення цієї сфери народного господарства дозволяє повніше поглянути на соціально-економічне життя селянина на Харківщині в роки НЕПу. По-четверте, у період НЕПу для значної частини населення актуальною була проблема пошуку додаткових засобів існування.

Перші дослідження з проблеми селянських промислів з'явилися вже в 20-ті рр. ХХ ст. [1; 2]. А. Рибніков у своїх працях розглядав селянські промисли як частину селянської економіки [1; 2]. В історичній науці тривалий час з'являлися лише загальні соціально-економічні дослідження, а питання селянських

промислів залишилося поза увагою істориків. Загальні аспекти розвитку промислів і приватного підприємництва розглядаються в працях В. Калініченка [3], О. Сушка [4], В. Олянич [5] та ін. Вивчення промислів сільського населення з переробки тваринної сировини на Харківщині в роки НЕПу ще не стало предметом окремого дослідження.

Для вивчення окресленого питання ґрунтовним джерелом виступають статистичні матеріали відповідних відділів ЦСУ. Матеріали промислової статистики переважно зосереджені у зведених статистичних виданнях (довідниках, збірниках, щорічниках), що вміщують таблиці, які характеризують виробничу діяльність [5–7]. Поряд з опублікованою статистикою 1920-х рр., важливою складовою джерельної бази дослідження виступив демографічний перепис 1926 р. [8]. В опублікованих матеріалах вміщено дані про чисельність осіб, зайнятих у різних галузях дрібного виробництва, а також іншу інформація.

Метою дослідження є аналіз розвитку селянських промислів із переробки тваринної сировини на Харківщині в період НЕПу. Хронологічні межі дослідження – 1921–1929 рр. – період здійснення НЕПу в Україні.

Відповідно до мети дослідження ставляться такі завдання: вивчити особливості географічно-галузевого оформлення дрібного виробництва з тваринної сировини регіону в цей період; простежити динаміку розвитку та виявити специфіку промислової діяльності харківського селянства протягом періоду НЕПу; виявити адаптивні механізми функціонування сільських промислів з обробки тваринної сировини регіону в роки НЕПу.

Відновлення народного господарства України після громадянської війни, перехід до НЕПу були нерозривно пов'язані з розвитком кустарної промисловості. У господарському житті селянського населення України кустарництво було надійним джерелом підсобного заробітку, а в період післявоєнної розрухи стало практично єдиним постачальником товарів широкого народного вжитку для населення країни. Селянська промисловість із переробки тваринної сировини спиралась у роки НЕПу на наявність на Харківщині значної сировинної бази – понад півтора мільйонне поголів'я худоби [8, с. 121]. Також розвитку цієї галузі сільських промислів сприяв відносно місткий ринок збуту виробів із тваринної сировини. Потреби у взутті й одязі як селянства, так і міського населення постійно зростали. Вказані фактори в основному й визначили розвиток переробки тваринної сировини на Харківщині.

У період НЕПу на Харківщині в селянській промисловості, що обробляла продукти тваринництва, склалися найрізноманітніші промисли: чинбарство, кушнірство, лимарство, чоботарство, ткацтво, коцарство, шаповальний тощо. Чинбарне та чоботарське виробництво були провідними галузями на Харківщині в досліджуваний період і посідали 4–5 місця в країні. Географія чинбарного промислу завжди лишалася відносно рівномірною. Великі центри концентрації цього промислу зустрічаються в усіх районах регіону. Але слід виокремити Ізюмську, Охтирську й Сумську округу. Протягом НЕПу в регіоні налічувалося від 1 до 2 тис. сільських чинбарів [9, с. 123]. Головною сировиною для чинбарства служили шкури

великої рогатої худоби (коні, кози, вівці, свині та інші), які були в той час невід'ємною частиною будь-якого селянського господарства.

Лимарі, які за своєю кількістю значно поступалися на Харківщині чинбарям, виготовляли яловичі та свинячі недублені шкіри. Завдяки високій пластичності сириця використовувалась для виготовлення різних лимарсько-сідельних виробів, зшивочних ремінців та приводних ременів. Загальна кількість лимарів на Харківщині складала близько 120 осіб. Незважаючи на таку маленьку кількість, вони не лише забезпечували потреби місцевих селян, а й вивозили свою продукцію на місцеві ринки та ярмарки.

Кустарна обробка шкіри була трудомісткою і досить шкідливою для здоров'я людей справою. А все виробництво здійснювалося переважно в хатах або на подвір'ї. Але саме в період НЕПу селяни почали будувати окремі приміщення для свого промислу. У результаті в 1926 р. приблизно третина сільських чинбарів і лимарів мала осібні виробничі приміщення [8, с. 337]. Розподілу праці в цьому промислі не існувало, а сам промисел найчастіше мав характер сімейного виробництва.

Селянська шкіряна продукція давала сировину для виготовлення взуття. Виробництво шкіряного взуття було предметом ще одного селянського промислу – чоботарського. За всесоюзним переписом 1926 р. цим промислом займалося 19 % від усіх селян-промисловців на Харківщині [10, с. 336]. Незважаючи на розвиток фабричного виробництва взуття, кількість селян, які займалися цим промислом, майже не змінилася протягом 1920-х рр. на Харківщині. Географія цього промислу була досить рівномірною за поширенням територією регіону. Але лідером, як і в попередні роки, у розвитку чоботарського промислу залишається Валківський район. Різними джерелами було зафіксовано близько тисячі чоботарів в Ізюмській та Харківській окрузі. На початку 1920-х рр. існувало кілька категорій чоботарів. «Шевці» або «швеці» – перша категорія, яка займалася потоково-товарним виробництвом грубих, але міцних селянських

чобіт. До другої групи належали чоботарі, яких називали «латуни». Вони спеціалізувалися суто на ремонті взуття. Третя група чоботарів – це ті, хто працював на замовлення односельчан, виготовляючи витончені жіночі черевички. Але вже в середині 1920-х рр. цього поділу майже не було, оскільки всі чоботарі працювали і на ринок, і на замовлення, і займалися ремонтом взуття. Але виділилися так звані заготівники. У регіоні налічувалося від 2 до 5 тис. чоботарів.

Обробка сирих овчин є предметом ще одного великого селянського промислу – кушнірського. Розвитку цього промислу на Харківщині сприяла багата місцева сировинна база, при цьому значна частина овець вирощувалася самим селянином-промисловцем. Усе виробництво здійснювали переважно в хатах або на подвір'ї, як і чинбарі. У період НЕПу селяни почали будувати окремі приміщення для свого промислу. Так, наприклад, у Білопільлі на початку 1920-х рр. із 40 місцевих промислових господарств осібні майстерні існували тільки у 8 [8, с. 123]. За чисельністю зайнятого селянського населення в кушнірстві – майже 500 осіб, воно трішки поступалося чинбарному промислу. Продовженням кушнірського виробництва звичайно був кожуховий промисел. Значна частина харківських селян-промисловців сама вичиняла необхідні овечі шкіри для виробництва. Так, займалися одночасно і кушнірством, і кожуховим промислом. Саме в цьому промислі активно використовували найману працю. Великими центрами концентрації цього промислу були с. Котельви Охтирської округи, с. Дробишево й Савинці Ізюмської округи, с. Павлівка та Попівка Куп'янської округи. Ринок збуту не обмежувався місцевими ринками та ярмарками. Багато кожухів вивозилося на ринки сусідніх регіонів.

Сезонним промислом був шапковий промисел. За сезон (близько 4 місяців) майстер міг виготовити до 850 шапок. Цей промисел був доволі широко розповсюджений серед селян на Харківщині. А в період НЕПу для нього було характерне швидке зростання від

4 до 6 тис. селян [10, с. 430; 11, с. 34], тобто більше ніж удвічі. Основною округою, де зосередився шапковий промисел, була Ізюмська.

Стосовно виготовлення струн для різних музичних інструментів, то цей промисел був розвинутий слабо, оскільки потребував складного й дорогого обладнання. Але найбільше цей промисел був розвинутий в Ізюмській округі. Поряд із традиційною формою струнного промислу значного розвитку набув його спрощений варіант – заготівля та лише попередня обробка баранячих кишок. Далі ці заготовки збувалися оптовикам, які перепродавали цей напівфабрикат у Німеччину. Географія заготівельного промислу обмежувалася Ізюмським, Зміївським, Куп'янським та Харківським районами.

Також у досліджуваній період на Харківщині існувала група селянських виробництв з обробки вовни. Найбільш розвинене було прядіння й ткацтво з вовни. Їхньому розвитку, окрім доступної сировини, сприяло те, що процес обробки вовни значно простіший, ніж рослинної сировини (конопель та льону). Найбільше цей промисел був розвинутий в Охтирському і Валківському районах. Займалися цим промислом жінки в зимовий час.

Виготовлення сукна було широко розповсюджено на Харківщині ще з XVII ст. У період же НЕПу кількість селян, зайнятих у цьому виробництві, постійно зменшувалася, оскільки було складно конкурувати з фабричним виробництвом. Також скорочення відбулося внаслідок значного звуження ринку збуту. Сировиною для цього промислу була овеча вовна. У 1926 р. цим промислом займалося в Харківській округі 789 селян, в Ізюмській – 431 селян, у Сумській – 543 селян [10, с. 389–410].

Вовна служила сировиною і для килимарства. Харківське населення широко використовувало килими у своєму побуті. Ворсові килими («коци») користувались значним попитом в усій Росії. Протягом усього періоду НЕПу ця продукція селян намагалася конкурувати з фабричною продукцією, оскільки мала надзвичайно різноманітний орнамент.

Але кількість селян, які займалися цим промислом, із кожним роком зменшувалась. Багато харківських килимів і сьогодні експонуються в музеях.

Також широко розвинутим у регіоні було кустарне виробництво валяного взуття. У цьому промислі відокремлена від селянського житла майстерня була рідкісним явищем. Головною сировиною була шерсть великої рогатої худоби та коней, а нерідко й низько-

якісна овеча вовна. Серед приблизно 200 промислових господарств Харківщини виділялися селянські підприємства с. Уди (Харківської округи), оскільки вони мали спеціальні механічні катальні пристрої з приводом від водяних млинів [8, с. 543].

Національний склад селян, залучених до сільських промислів із переробки тваринної сировини на Харківщині, зафіксував перепис населення 1926 р.

Таблиця 1

Національний склад осіб, зайнятих у сільських промислах на Харківщині (за переписом 1926 р.)

Промисел	Українці	Росіяни	Євреї	Інші
Чоботарство	44 %	3 %	50 %	3 %
Лимарство	92 %	2 %	0	6 %
Кушнірство	91 %	7 %	0	2 %
Шаповальство	90 %	0	5 %	5 %
Ткацтво	94 %	5 %	0,5 %	0,5 %
Килимарство	89 %	4 %	0,7 %	6,3 %

Таблицю складено авторкою за: [10].

Ці дані показують, що переважно селянськими промислами з переробки тваринної сировини на Харківщині займалися українці, і лише чоботарським промислом в основному займалися євреї.

Згідно з традиційним поділом праці на жіночу та чоловічу, перепис населення зафіксував такий поділ.

Таблиця 2

Статевий розподіл селян, зайнятих у промислах на Харківщині (за переписом 1926 р.)

Промисел	Чоловіків, у %	Жінок, у %
Чоботарство	98	2
Лимарство	63	37
Шаповальство	75	25
Ткацтво	1	99
Килимарство	5	95

Таблицю складено авторкою за: [10].

Ці дані свідчать про те, що селянськими промислами з переробки тваринної сировини займалися як чоловіки, так і жінки.

Промислами займалися селяни, які були недостатньо забезпечені землею та реманентом, хоч до них вдавалися й заможні господарства.

Ці дані показують, що сума без посівів і з посівами до 2 десятин складала 75,8 %. Селяни з таким посівом належали до сільської бідноти. Якщо без посівів і з посівами до 2 десятин нараховувалося 75,8 %, то без коня або з одним конем нараховувалося до 91,7 %. Тому визначення кустарно-промислової маси як заможної групи селянства є помилкою.

Сільські кустарі за розмірами посівних площ

Без посіву	До 1 дес.	1–2 дес.	2–3 дес.	3–4 дес.	4–6 дес.	6–8 дес.	8–10 дес.	Від 10 дес. і більше
1,6 %	44,8 %	29,4 %	11,8 %	4,6 %	3,4 %	2,5 %	1,1 %	0,8 %

Таблицю складено авторкою за: [10].

Дохід від промислових занять на Харківщині, у %

Без посіву	До 2 дес.	2–4 дес.	4–6 дес.	6–8 дес.	8–16 дес.	Від 16 дес. і більше
8,9 %	32,3 %	19,6 %	15,1 %	9,1 %	6,4 %	0,8 %

Таблицю складено авторкою за: [10].

Цікаво, що приробіток від промислів, порівняно із загальним чистим доходом селянської родини, був тим більшим, чим меншим був розмір посіву. Чим менший розмір посівної площі, тим більше часу витрачав селянин на промисли. Звідси прямим наслідком є те, що дохід від промислів по відношенню до загального обсягу доходів селянської родини був тим вищим, чим меншим був розмір посіву. Так, господарство з посівом до 2 десятин поповнювало свій бюджет від промислових занять у розмірі від 70–92 %, із посівом близько 2–6 десятин – 45–55 %, із посівом близько 6–8 десятин – 30–40 %, і лише з посівом понад 8 десятин промисли давали 20 % бюджету [6, с. 73–74].

Досліджуючи промисли селян, не можна пройти повз соціальний складу сільських промисловців. Виокремлюють шість груп, які займалися селянськими промислами: робітники; службовці; із наймитами; хто працює лише із членами родин; «одинці»; члени сім'ї, які допомагають у занятті. Перша категорія налічувала 10 %, друга – 1 %, третя – 5 %, четверта – 11 %, п'ята – 62 %, шоста – 11 % [10, с. 106–123]. А отже, переважно промислами займалися селяни-одинці, члени сім'ї, які допомагають у занятті, та ті, хто працює із членами родин (разом 82 %). Значить, це був сімейний приробіток.

Протягом періоду НЕПу держава постійно цікавилася не лише селянськими промислами з переробки тваринної сировини. На початку 1920-х рр. розвал великої промисловості й

перевага дрібного селянського господарства в економіці не лише Харківщини, а й в економіці всієї країни, зумовили прискорений розвиток кустарно-ремісничого виробництва. Існували як об'єктивні, так і суб'єктивні причини зацікавленості державою дрібними виробниками. До першого відносимо велику питому вагу у виробництві продукції з сировини тваринного походження, кількість зайнятих осіб у ній, роль наповнення ринку товарами першої необхідності, до суб'єктивних – неможливість повноцінної інтеграції приватних промисловців і промислових підприємств у соціалістичну економіку країни.

Після проголошення НЕПу почався відхід від принципів «воєнного комунізму» у сфері дрібнотоварного виробництва. 7 липня 1921 р. було проголошено декрет про промислову кооперацію. Але для селянських промисловців, які звикли працювати самостійно, будь-яка колективна форма викликала застереження, тому вони не поспішали до кооперативних об'єднань. На початку 1920-х рр. кооперація не мала сталих організаційних форм. 2 квітня 1923 р. Главкооперком УРСР установили п'ять кооперативних об'єднань: трудові артілі, виробничі артілі, виробничо-промислові товариства, складово-сировинні товариства та ощадно-позичкові товариства. Відмінність в організації праці між ними була мінімальною, а в юридичному статусі – вагома. 7 грудня 1923 р. було видано декрет РНК УРСР «Про податкові пільги для промкооперативних організацій», яким передбачалося звільнення

від промислового податку кооперативних товариств. Пільги стосувалися винятково кооперованих товариств.

Власники кустарних майстерень, селянські господарства з промислами, ремісники-одинаки, якщо проаналізувати рівень кооперу-

вання за галузями кустарно-ремісничої промисловості, неоднаково брали участь у роботі кооперативних товариств. Рівень їхнього кооперування залежав від соціально-економічних особливостей кустарного виробництва та його кредитування.

Таблиця 5

Кооперування кустарів на Харківщині за галузями на 1928 р.

Назва промислу	У % до загалу
Чоботарський	16,5
Обробка шкіри	51,8
Ткацтво	63,7

Таблицю складено авторкою за: [14].

Найвищий відсоток кооперування спостерігався в галузі ткацтва, та й чинбарство не відставало.

Податкова політика держави, яка мала класовий характер, не стимулювала розвитку кустарної галузі. З 1926 р. в податковій сфері відбулися зміни, і податки різко зросли в 3–4 рази. Держава бачила в дрібному товаровиробнику конкурента. А вже з 1928–1929 рр. було запроваджено так званий експертний порядок оподаткування заможних господарств, що призвело до податкового перенапруження.

Підсумовуючи, необхідно зауважити, що характер території визначав спосіб життя місцевого населення, яке за своєю природою звикло жити із землі й займалося промислами. Існувала низка факторів, які підштовхували селянина займатися промислами: надлишок сільськогосподарських продуктів та сировини; задоволення широкого кола численних виробничих, побутових і культурних потреб; нагальна потреба поповнення сімейного бюджету; надлишок робочих рук; вільний час від сільськогосподарської роботи (особливо взимку) та інші. Розвиток селянських промислів із переробки тваринної сировини

в 1921–1929 рр. на Харківщині характеризувався чисельністю й різноманітністю. Сільські кустарі представляли самотутній уклад дрібного приватного товарного виробництва. Промислами з переробки тваринної сировини займалися переважно дві соціально-професійні групи: кустар-одинак та селянин-господар із промислами. Соціальну основу промислових занять становили малоземельні, безпосівні та безтяглові господарства, для яких промисли були важливим джерелом формування сімейного бюджету. Кооперативна форма розвитку не стала панівною і домінуючою. На 1927–1928 рр. було кооперовано 33 % сільських кустарів, які займалися промислами з обробки тваринної сировини на Харківщині. Кооперація розглядалася партійного-господарським керівництвом як незамінний інструмент для відбудови виробництва та насичення ринку.

У подальших дослідженнях доцільно розглянути вплив державно-податкової та кредитної політики на розвиток селянських промислів та дослідити розмір доходу від промислів на Харківщині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рыбников А. А. Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий / А. А. Рыбников, А. С. Орлов. – М. : Экономическая жизнь, 1923. – 47 с.
2. Рыбников А. А. Очерки организации сельского кустарно-ремесленного хозяйства / А. А. Рыбников. – Москва : Типография Товарищества «Кооперативное издательство», 1926. – 63 с.

3. Калініченко В. Селянське господарство України в період НЕПу: Історико-економічне дослідження / В. Калініченко. – Харків : Основа, 1997. – 400 с.
4. Сушко О. НЕПмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921–1929) / О. Сушко. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 96 с.
5. Олянич В. В. Приватне та кооперативне підприємництво селянських господарств в Україні (1921–1929 рр.): історичний аспект : [монографія] / В. В. Олянич. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 304 с.
6. Статистика України. Селянські бюджети України (монографічне обслідування селянських бюджетів за 1924–25 господарчий рік). – Харків [Центр. стат. упр. УСРР], уряд. друк імені Фрунзе, 1927. – № 115. – 193 с.
7. Статистична хроніка / Відділ статистики промисловості ЦСУ. – Харків, 1927. – № 1(6). – 43 с.
8. Історія декоративного мистецтва України : [у 5 т.]. – Т. 4 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України. ІМФЕ імені М. Т. Рильського. – Київ, 2011. – 512 с.
9. Статистика України. Сер. 10: Статистика праці / Центральне статистичне управління УРСР. – Харків : Харківське обласне управління статистики, 1925. – 527 с.
10. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – Том 29: Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. – Отдел 2. Занятия. – Москва : ЦСУ Союза ССР, 1930. – 522 с.
11. Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР : [зб. ст. і матеріалів] / за ред. С. Зарудного. – Харків : Книгоспілка, 1927. – 225 с.
12. Селянські бюджети України (Монографічне обслідування селянських бюджетів за 1926-27 господарчий рік). Статистика України № 200. – Харків, 1931. – 272 с.
13. Всероссийская сельскохозяйственная и городская перепись 1917 г. Харьковская губерния. Итоги по уездам губернии и городам (предварительный подсчет). – Харьков, 1920. – 17 с.
14. Вісник промкредиткооперації. – 1928. – № 11–12.

А. С. Лапченко, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина

КРЕСТЬЯНСКИЕ ПРОМЫСЛЫ ПО ПЕРЕРАБОТКЕ ЖИВОТНОГО СЫРЬЯ НА ХАРЬКОВЩИНЕ В ГОДЫ НЭПА

Основное внимание в статье посвящено освещению особенностей географически-отраслевого оформления мелкого производства из животного сырья региона в 20-х гг. XX в. На основе обнаруженного и изученного автором комплекса источников проанализировано источниковедческую базу крестьянских промыслов на Харьковщине в указанный период. Установлено общее количество крестьян, которые занимались промыслами по обработке животного сырья. Также выявлена специфика промышленной деятельности харьковского крестьянства в течение НЭПа. Акцентировано внимание на характерных чертах государственной политики относительно «малого бизнеса» крестьян. Уделено внимание кооперированию этих промыслов и последствиям.

Ключевые слова: кустарь; ремесленник; крестьянство; промыслы; промышленник; кустарная промышленность; новая экономическая политика.

A. S. Lapchenko, Kharkiv national university named after V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine

PEASANT CRAFTS PROCESSING OF ANIMAL RAWMATERIAL ON KHARKIV REGION IN YEARS OF NEW ECONOMIC POLICY

Background research related to the lack of researches in the given topic historiography. Territorial boundaries cover a large region – Kharkiv region, which until 1925 largely coincide with the boundaries of Kharkov province. And in 1925, it was divided into several provinces – Kharkov, Sumy, Kupiansk, Izyumskogo, Romney. The chronological boundaries article dated from 1921–1929's, during which was implemented new economic polityka. Osnovnu attention paid to the article features geographically-sectoral design small-scale production of animal products in the region in 20 years of the twentieth century. On the basis of the detected and studied complex of sources the author analyzes the source base peasant industries in Kharkiv in this period. Found total number of farmers who were engaged in crafts processing animal products. Also revealed the specific industry Kharkov peasantry during nepu. Isnuvav number of factors that pushed the peasant engage in crafts: surplus agricultural products and raw materials; meet a wide range of numerous industrial, domestic and cultural needs; urgent need to replenish the family budget; surplus labor; free time from agricultural work (especially in winter) and others. The development of rural industries processing animal products in the years 1921–1929 in the Kharkiv region characterized by strength and diversity. Village artisans representing an original way of small private commodity production. Basically crafts processing animal products involved in two socio-professional groups: lone artisan and peasant host of crafts. The social basis of industrial

employment accounted malozemelni without sowing without Traction economy, which crafts were an important source of household income. The attention is focused on characteristic features of the state policy on «small business» peasants. Attention is paid to co-operation and effects of these industries on the further development rozvytok. Kooperatyvna form does not become dominant and dominant. In the 1927–28 biennium. 33 % were co-rural artisans, engaged in crafts processing animal products in Kharkiv.

Keywords: *artisan; craftsman; peasants; crafts; industrialist; handicraft industry; new economic policy.*

© Лапченко А. С., 2015

Дата надходження статті до редколегії 12.08.2015

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Сінкевич Є. Г.;*
д-р іст. наук, професор Котлят Ю. В.